

УДК 378:[658,612:001]

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Тимофєєва О.Я., старший викладач
кафедри гуманітарних дисциплін

*Дунайський інститут
Національного університету «Одеська морська академія»*

У статті охарактеризовано педагогічні умови формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводів, зокрема структурування змісту гуманітарних дисциплін відповідно до базових ціннісних орієнтацій соціально-комунікативної взаємодії майбутніх судноводів, використання діалогічних методів для розвитку навичок міжособистісної взаємодії та відпрацювання вмінь і навичок прийняття управлінського рішення на основі контекстного навчання. Акцентується увага на важливості належної підготовки науково-педагогічного складу до формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводів.

Ключові слова: *соціально-комунікативна компетентність, педагогічні умови, структурування матеріалу, діалогові технології, управлінське рішення, структурно-функціональна модель, майбутні судноводії.*

В статті охарактеризовані педагогические условия формирования социально-коммуникативной компетентности будущих судоводителей, в частности вопросы структурирования содержания дисциплин в соответствии с основными ценностными ориентациями социально-коммуникативного взаимодействия будущих судоводителей, использования диалогических методов для развития навыков межличностного взаимодействия и отработки умений и навыков принятия управленческих решений на основе контекстного обучения. Акцентируется внимание на важности соответствующей подготовки научно-педагогического персонала, необходимой для формирования социально-коммуникативной компетентности будущих судоводителей.

Ключевые слова: *социально-коммуникативная компетентность, педагогические условия, структурирование материала, диалогические технологии, управленческое решение, структурно-функциональная модель, будущие судоводители.*

Tymofieieva O.Ya. PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF FUTURE NAVIGATORS' SOCIAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE LEARNING PROCESS OF HUMANITIES

The article deals with the pedagogical conditions of formation of future navigators' social communicative competence, namely structuring of the content of humanities appropriate to the basic personal values of future navigators' social communicative interaction, use of dialogical techniques for the development of interpersonal interaction skills as well as training of abilities and skills in taking the management decision in the process of contextual learning. The author takes notice of the importance of sufficient grounding of the scientific and pedagogical staff to develop the social communicative competence of the future navigators.

Key words: *social communicative competence, pedagogical conditions, structuring of the content, dialogical techniques, management decision, structural and functional learning model, future navigators.*

Постановка проблеми. Судноводій є фахівцем морської галузі, основне завдання якого – безпечне ведення судна за необхідним маршрутом. Він здійснює експлуатацію судів, керування рухом водного транспорту, технічне управління судновими установками й механізмами, навігаційними системами та приладами, організовує безпеку плавання, обробку й розміщення вантажу; аналізує ефективність роботи судна; запобігає забрудненню навколишнього середовища. До його компетенції належать питання управління операціями судна та турбота про людей на судні, організація їхньої діяльності й відпочинку. Загалом професійна діяльність судноводія має со-

ціотехнічний характер, є за своєю сутністю управлінською. Можна стверджувати, що судноводій є менеджером усіх доступних ресурсів, зокрема технічних, електронних, енергетичних і людських.

Щодо цього в Конвенції зазначено, що судноводій повинен знати, як треба «спілкуватися ... для гарантування безпеки людського життя й збереження майна, ... зниження ризику помилок під час передання інформації» [5, с. 506]. Велике значення мають також знання та уміння судноводія щодо специфіки роботи в аварійних ситуаціях. Зокрема, ідеться про «навички керівництва, уміння очолити й скерувати дії людей в аварійній ситуації, включаючи

вміння надавати пасажиром відповідну інформацію в аварійній ситуації, доводити до їхнього відома те, що вони повинні робити». Як бачимо, у всіх цих випадках часто саме комунікація, соціально-комунікативна компетентність у діяльності судноводія визначають його професійну ефективність [5, с. 15–19]. Саме тому для забезпечення безпеки судна судноводій повинен уміти використовувати комунікації для належної організації ділової взаємодії, тобто мати високий рівень соціально-комунікативної компетентності, а її формування є важливим завданням професійної освіти.

Ступінь розробленості проблеми. На сьогодні окремі аспекти формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв вивчають С. Буценко (організаційно-правові засади укомплектування керівного складу судових екіпажів в Україні), С. Козак (формування базового рівня іномовної комунікативної компетенції майбутніх фахівців морського флоту), М. Кулакова (формування готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців у вищих морських навчальних закладах), О. Попова (особливості професійної діяльності майбутніх судноводіїв і сутність їхньої професійної компетентності), І. Сокол (формування професійної компетентності майбутніх судноводіїв у процесі вивчення фахових дисциплін), Л. Ступіна (формування іномовної професійно-комунікативної компетентності морських фахівців у навчальному комплексі «морський лицей – морський вуз»), В. Чернявська (формування комунікативної культури в процесі професійної освіти курсантів морського вишу), О. Фролова (формування соціокультурної компетенції майбутніх судноводіїв у процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін) та ін.

Дослідники пропонують різноаспектні шляхи формування соціально-комунікативної компетентності. Зокрема, Т. Томенко для формування соціально-комунікативної компетентності в професійній підготовці студентів медичного коледжу пропонує такий комплекс психолого-педагогічних умов: створення в коледжі професійно-спрямованого, комунікативно-орієнтованого освітнього середовища; оптимізація змісту підготовки до соціально-комунікативної діяльності; забезпечення міжпредметних зв'язків; продуктивність управління тощо [11, с. 46].

На думку дослідниці Г. М'ясоїд, найважливішими педагогічними умовами розвитку комунікативної культури соціальних інспекторів є забезпечення формування структурних компонентів комунікативної

культури (мотиваційно-ціннісного та поведінкового) як цілісних системних утворень; розвиток у соціальних інспекторів рефлексивного ставлення до комунікативної культури; застосування модульного підходу до навчання, зміст якого враховує специфіку професійної комунікативної діяльності соціального інспектора; використання групових форм організації навчання, яке ґрунтується на принципах соціально-психологічного тренінгу [7, с. 11–12].

Дослідниця В. Тернопільська для формування соціально-комунікативної культури пропонує розвивати емоційно-ціннісне ставлення до соціально-комунікативної культури як особистісної цінності; організувати пізнавальну, комунікативну, особистісно- й соціально-значущу діяльність суб'єктів навчання; застосувати активні форми, методи, засоби формування соціально-комунікативної культури тощо [10, с. 24].

Дослідниця О. Канюк для формування вмінь іномовного ділового спілкування майбутніх соціальних працівників пропонує використовувати соціокультурний підхід, забезпечувати професійну спрямованість курсів вивчення іноземних мов і їх зв'язок із загальними дисциплінами, організувати навчально-виховний процес у формі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, використовувати інноваційні методи навчання тощо [2, с. 9].

Загалом урахування зазначених наукових напрацювань дає змогу стверджувати, що дослідники вказують на можливість формування соціально-комунікативної компетентності на основі використання потенціалу змісту освіти, відповідних організаційних форм навчання в освітній установі, покращення взаємодії між викладачами та суб'єктами навчання. Учені одностайні щодо того, що найбільш реально використовувати потенціал навчальних дисциплін, оптимізувавши організаційні (форми, способи) й технологічні складові освітнього процесу.

Метою статті є характеристика педагогічних умов формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. У результаті узагальнення й систематизації результатів досліджень науковців (Д. Годлевської, О. Канюк, С. Козак, Г. М'ясоїд, І. Сокола, В. Тернопільської, Т. Томенко, В. Чернявської та ін.), ми виокремили кілька педагогічних умов, необхідних для формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв і запропонували експертам проранжувати їх

за ступенем важливості. За результатами експертного оцінювання, найвищий ранг набрали ті педагогічні умови, що стосувалися вибору змісту навчального матеріалу й методів і форм роботи, необхідних для формування належних навичок соціально-комунікативної взаємодії, а також умови щодо підготовки науково-педагогічного складу та організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Далі виокремлені експертами педагогічні умови ми дещо скоригували з урахуванням результатів теоретичного аналізу наукових джерел і стану практики підготовки майбутніх судноводіїв. Зокрема, ми врахували, що, як показали результати констатувального експерименту, курсанти недостатньо розуміють ціннісні аспекти соціальної взаємодії та професійного спілкування.

З огляду на це для нас важливою була позиція сучасних дослідників проблем мовної комунікації: Л. Бацевича, В. Манакіна, О. Яшенкової – та психологів, котрі вивчають проблеми соціальної взаємодії, зокрема Г. Андреевої, Ф. Ломова, Л. Орбан-Лембрик та ін., щодо того, що комунікація між людьми є динамічним процесом, який опосередкований їхніми характеристиками і ставленням до життя й один до одного. У цьому контексті Ф. Ломов також зазначає, що, наприклад, товариськість як найважливіший бік характеру, першорядна якість особистості, що характеризується легкістю контактів, відкритістю до інших людей, «виробляється не стільки під час спілкування, скільки в способі й спрямованості спілкування» [4, с. 28–39].

Дуже актуальними у цьому зв'язку є позиція В. Сухомлинського про особистісні якості людини, необхідні для належного співжиття з іншими людьми. Учений веде мову про те, що «величезне значення має ставлення людини ... до інших людей... Неправильне, спотворене виховання веде до небезпеки, яку можна назвати викривленням бажань. Ця небезпека полягає в тому, що дитина з перших кроків свого свідомого життя не вчиться розрізняти бажання й потреби. Звичка задовольняти будь-яке бажання призводить до притуплення чутливості до інтелектуального, емоційного світу інших людей» [9, с. 494].

Учена О. Фролова також зазначає, що для організації та управління екіпажем важливе значення має відповідне ставлення один до одного, насамперед як до особистості, а не як до суб'єкта, розуміння вселенської єдності націй, спільності планетарного мислення, відповідальності за особисте життя й усього живого у Всесвіті [6, с. 15]. Загалом дослідниця підкреслює,

що для діяльності судноводія потрібні максимум гуманізму та самовіддачі [6, с. 4].

Отже, з урахуванням того, що велике значення в професійному житті судноводія має розуміння ціннісних аспектів соціальної взаємодії та професійного спілкування, а також того, що компетентнісний підхід (О. Залюбівська, І. Зимня, О. Діденко, О. Овчарук, О. Пометун, Ю. Татур, С. Трубацова, А. Хуторської та ін.) визначає необхідність спеціального вибору змісту навчання, першою педагогічною умовою формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв ми визначили структуру змісту гуманітарних дисциплін відповідно до базових ціннісних орієнтацій соціально-комунікативної взаємодії майбутніх судноводіїв.

У цьому зв'язку варто вказати на великий потенціал гуманітарних дисциплін щодо формування ціннісних орієнтацій особистості, адже вони присвячені людині, її ролі в навколишньому середовищі, а також передбачають пізнання її внутрішньої природи. Вони охоплюють знання про «феномен людини», про її мислення, соціальні взаємодії, про ставлення до світу й творчі можливості [13; 14]. Із погляду гуманістичної педагогіки гуманітарне пізнання орієнтоване, звернене до людини, її духовного світу й цінностей. Саме гуманітарні дисципліни вводять майбутніх фахівців у сферу духовних пошуків різних епох, ознайомлюють із різними варіантами відповідей на фундаментальні проблеми буття. Гуманітарні знання – це можливість орієнтуватися у світі, у смислах того, що відбувається.

Ядром, джерелом гуманітарних наук є філософія, вона дає первинні уявлення про світ, про суспільство, про людей. Філософія намагається відповісти на вічні питання про життя, смерть, любов та інші питання, украй важливі для будь-якої людини. Як зазначає Я. Ключовський, «філософствувати – означає називати дійсність, намагатися її зрозуміти» [3, с. 101]. Учений підкреслює, що філософія здійснює «фундаментальне, принципове дослідження, вказуючи на пізнавальну цінність міжособистісної зустрічі – діалогу...» [3, с. 26].

У свою чергу, значеннєвим центром історико-культурологічного блоку є ідея багатоваріантності історичного розвитку суспільства й різноманіття культур. Історія, що акумулює досвід попередніх поколінь, допомагає молоді визначатися зі світоглядними орієнтирами, готує до зваженого, конструктивного вирішення суспільних суперечностей і конфліктів. Доцільно зауважити, що найповніше виразити свої думки, мрії, оцінки людина може за допомо-

гою мови. Мові належить визначна роль у процесах соціалізації-етнізації особистості. Вивчення мов допомагає людині відчувати себе частиною свого народу, відчути зв'язок із попередніми поколіннями. Мова кожного вільного народу передає нащадкам досвід попередніх поколінь, їхню історичну пам'ять, духовну культуру. Мова є своєрідним мостом між людиною і світом; вона є самовиявом, самоствердженням справжнього «я» – одним зі шляхів, якими розвивається особистість.

Загалом вивчення філософії, історії, культури, мови допомагає розглядати проблеми сьогодення через призму духовного досвіду всього людства, через включення в сучасну культуру духовних цінностей, набутих людством на важкому шляху самопізнання. Блок гуманітарних дисциплін – це можливість осмислення людиною своєї природи й сутності, змісту буття, щастя, що є важливою умовою вироблення чіткої життєвої позиції, міцної моральної основи та забезпечує моральну й психологічну стійкість під час вирішення складних особистісних і професійних завдань.

Отже, гуманітарні дисципліни допомагають формувати в майбутніх судноводіїв особливе ставлення до дійсності й діяльності, належне розуміння свого місця у світі, цінності та орієнтири, необхідні для належної соціально-комунікативної взаємодії.

Під час визначення другої педагогічної умови формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв ми враховували думки представників комунікативної філософії (Ю. Хабермас, К.-О. Апель, Х.-Г. Гадамер, К. Черрі та ін.) про значення діалогу в становленні особистості.

Варто зазначити, що в наш час очевидним стає те, що діалог невіддільний від людського життя. Значення діалогу П. Фрейдера вбачає в тому, що він є способом, за допомогою якого люди досягають значення як людські істоти, тому що «ніхто не може сказати правдивого, справжнього слова сам один». Дослідник вважає, що діалог є екзистенційною необхідністю, бо «людське існування здійснюється не в мовчанні, а у слові, в роботі, у дії та роздумах» [13, с. 70]. Важливою передумовою діалогу, на думку П. Фрейера, є глибока любов до світу й людей: любов є одночасно основою для діалогу та самим діалогом, вона є неодмінним завданням відповідальних суб'єктів і не може існувати в стосунках доминування [13, с. 71–72].

Сьогодні діалог допомагає знайти спільні рішення, досягти взаєморозуміння під час вирішення конфліктних ситуацій, подолання конфронтації та егоїзму. Значення діалогу

полягає в тому, що він дає змогу виявляти виважене й водночас поважливе ставлення до Іншого, до його світогляду та цінностей. Психологи М. Лісіна, В. Ляудіс, Г. М'ясищев трактують діалогічне спілкування як суб'єкт-суб'єктну партнерську взаємодію, спрямовану на узгодження й об'єднання зусиль для налагодження відносин і досягнення загального результату. Результатом у цьому випадку є сама діалогічна взаємодія. Психологи підкреслюють, що характерною рисою діалогічного контакту є рівність психологічних позицій усіх сторін. Це ситуація двостороннього, взаємного впливу, а не одностороннього спрямованого. Вона передбачає реальну участь, тобто активну роль усіх задіяних у спілкуванні сторін.

Процесуальний аспект діалогової освіти передбачає використання відповідних методів, «головною характеристикою яких є чутливість до відмінностей і досвіду Іншого» [12, с. 46]. Вітчизняна дидактика пропонує використовувати різноманітні діалогові технології, зокрема диспути, дебати, дискусії, полеміки, конференції. Дослідниця С. Сисоєва трактує їх як систему діяльності, пов'язану зі створенням комунікативного середовища, розширенням простору співробітництва на рівні «викладач – учень», «учень – автор», «викладач – автор» під час вирішення навчально-пізнавальних завдань [8, с. 175]. Головною характеристикою діалогових форм і методів навчання є визнання відмінностей і досвіду Іншого. Діалог презентує розуміння, прийняття й визнання Іншого в його інакшості та унікальності. У процесі діалогу курсанти можуть учитися розпізнавати проблеми, артикулювати і публічно «промовляти» їх, доносити зміст до інших учасників комунікації, знаходити спільні, вищого рівня цінності, на їх основі досягати взаєморозуміння. Діалогічна форма взаємодії допомагає формувати особистість, органічно адаптовану до життя у світі багатоманітних зв'язків і різнорівневих професійних контактів.

Отже, учені одностайні щодо того, що діалог за відповідної організації навчальної роботи є провідним фактором формування соціально-комунікативних умінь майбутніх фахівців. З урахуванням цього *другою педагогічною умовою формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв ми називаємо використання діалогічних методів для відпрацювання навичок міжособистісної взаємодії.*

У процесі визначення третьої педагогічної умови формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв ми враховували специфіку їхньої професійної діяльності, необхідність повсякчасного

прийняття належного управлінського рішення. Як правило, зміст професійної діяльності судноводіїв значною мірою пов'язаний із потребою визначення найкращого варіанта дій, узгодження дій усіх членів екіпажу тощо. Цим зумовлена важливість сформованості в майбутніх судноводіїв умінь і навичок організації взаємодії всіх членів екіпажу та прийняття управлінського рішення. При цьому ми враховували позицію вчених (Р. Кричевський, Л. Орбан-Лембрик, В. Розанова, С. Рубінштейн та ін.) щодо особливостей управлінської діяльності. Учені одноставні, що управлінська діяльність загалом і судноводія зокрема – це насамперед низка завдань різної складності, що їх необхідно виконати відповідно до вимог нормативних документів і посадових інструкцій. Отже, з урахуванням положень діяльнісного підходу (В. Розанова, Л. Рубінштейн та ін.) про сутність управлінської діяльності, а також того, що діяльність судноводія відбувається в особливо складних умовах, які вимагають від нього здатності вибирати найбільш раціональний спосіб виконання завдань, третьою педагогічною умовою формування в майбутніх судноводіїв соціально-комунікативної компетентності ми визначаємо *відпрацювання соціально-комунікативних умінь і навичок прийняття управлінського рішення*.

У цьому зв'язку особливо продуктивним варто назвати положення теорії й технології контекстного навчання, розроблені в науково-педагогічній школі А. Вербицького (О. Андреева, Т. Дубовицька, Н. Жукова, Л. Калугіна, Ю. Маслова, В. Теніщева та ін.). Контекстне навчання передбачає ситуаційно-імітаційне моделювання предметного й соціокультурного змісту майбутньої професійної діяльності фахівця. Технологія контекстного навчання надає можливість належним чином досягти змістової інтеграції предметів квазіпрофесійної й навчально-комунікативної діяльності майбутніх судноводіїв, забезпечити їх соціально-професійний розвиток і готовність до кваліфікованого вирішення завдань професійної діяльності в ситуаціях різнопланового спілкування.

Що стосується наступної педагогічної умови, то необхідно зазначити, що врахування напрацювань учених і вивчення думок експертів підтверджують важливість *відповідного рівня педагогічної взаємодії та належної підготовки науково-педагогічного складу до формування соціально-комунікативної компетентності в майбутніх судноводіїв*.

Це зумовлено тим, що за умови діалогового навчання значення й роль викладача суттєво змінюються. Ще Д. Дистервег

зазначав, що «учитель повинен показувати своїм учням не готовий будинок, у який укладено тисячоріччя праці, а спонукати його укладати цеглу, зводити будинок разом із ним, учити його будівництва... Усе інше – швидше дресирування, а не навчання; натаскування, а не розвиток, не освіта. Отже, де тільки можливо, потрібно використовувати діалогічну форму навчання» [1, с. 136–203].

В. Сухомлинський також звертає увагу на те, що знання, які утверджує педагог у свідомості учнів, мають стати їхнім сумлінням: «Справжній вихователь той, хто йде до своїх вихованців із власними думками, у кого є духовна потреба нести свої знання людям, пережити велику радість від того, що його переконання звеличують людину, істину, відстоюють найвищу правду і що вони стають переконаннями інших людей» [9, с. 593–594].

Як підкреслює Г. Гамрецька, діалогове навчання вимагає активної ролі аудиторії в інтерпретації педагогічних повідомлень, тому викладач має дещо трансформувати свої функції посередника між соціумом як відправником інформації й суб'єктом навчання як її реципієнтом «у творця умов для творчого сприймання повідомлення» [12, с. 136]. С. Сисоева також вважає, що сучасний педагог повинен поєднувати в собі якості як педагога, так і психолога й психотерапевта. Він мусить володіти високою педагогічною та, що дуже важливо, психологічною культурою, уміти навчати, управляти і спілкуватись. С. Сисоева підкреслює, що «уміння відчувати іншого – це і є одна з граней уміння спілкування. І педагогічний талант у тому й полягає, що педагог уміє відчувати в людині рівного собі і спілкуватися з ним на рівних» [8, с. 77].

Отже, для формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв велике значення має відповідний рівень педагогічної взаємодії та належна підготовка науково-педагогічного складу до формування соціально-комунікативної компетентності в майбутніх судноводіїв. Для цього необхідно ознайомити викладачів з особливостями формування соціально-комунікативної компетентності в майбутніх судноводіїв, формувати в них готовність до діалогового спілкування як основи педагогічної взаємодії, розвивати їхні особистісні якості, необхідні для партнерського, рівноправного спілкування.

Далі для цілісного уявлення про предмет дослідження та шляхи формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв у процесі вивчення гуманітарних дисциплін ми скористалися

методом моделювання. Моделювання передбачає відтворення характеристик певного об'єкта на іншому об'єкті, спеціально створеному для їх вивчення, тобто на моделі. Ми розглядаємо модель як схематичне відтворення процесу формування соціально-комунікативної компетентності, що охоплює сукупність взаємозалежних компонентів, взаємодія яких забезпечує формування в майбутніх судноводіїв цієї важливої властивості. Складовими структурно-функціональної моделі є мотиваційно-цільовий (виконує функцію планування результату формування соціально-комунікативної компетентності в майбутніх судноводіїв), змістово-технологічний (визначає специфічний оптимальний шлях досягнення цілей системи) та оцінно-результативний (стосується якості спроектованої системи) блоки. Упровадження цієї системи є поетапним процесом, який передбачає чітке визначення цілей, комплексу заходів для кожного етапу системи, ефективного управління на кожному з етапів, що дає змогу відслідковувати стан сформованості соціально-комунікативної компетентності й вчасно вносити необхідні корективи.

Висновки. Основними педагогічними умовами формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв є такі: структурування змісту гуманітарних дисциплін відповідно до базових ціннісних орієнтацій соціально-комунікативної взаємодії майбутніх судноводіїв; використання діалогічних методів для розвитку навичок міжособистісної взаємодії; відпрацювання умінь і навичок прийняття управлінського рішення на основі контекстного навчання; підготовка науково-педагогічного складу до формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв. Системно організувати роботу з формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв надає можливість структурно-функціональна модель, що містить мотиваційно-цільовий, змістово-технологічний і оцінно-результативний блоки.

Перспективами подальших наукових розвідок є характеристика експериментальної роботи з перевірки педагогічних умов формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дистервег А. Руководство к образованию немецких учителей / А. Дистервег // Изб. пед. сочин. – М. : Учпедгиз, 1956. – С. 136–203.
2. Канюк О.Л. Формування вмінь іншомовного ділового спілкування майбутніх соціальних працівників

в процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О.Л. Канюк ; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2009. – 24 с.

3. Ключовський Я.А. Філософія діалогу / Я.А. Ключовський ; пер. з польськ. Катерини Рассудіної. – К. : Дух і літера, 2013. – 224 с.

4. Ломов Б.Ф. Категории общения и деятельности в психологии / Б.Ф. Ломов // Вопросы философии. – 1979. – № 8. – С. 28–39.

5. Международная конвенция о подготовке и дипломировании моряков и несении вахты 1978 г., измененная конференцией 1995 г. – СПб. : ЗАО ЦНИИМФ, 1996. – 551 с.

6. Методичні рекомендації до спецкурсу «Соціокультурні аспекти фахової підготовки майбутнього судноводія» / укладач О.О. Фролова. – Херсон : ХДМА, 2014. – 40 с.

7. М'ясоїд Г.І. Педагогічні умови розвитку комунікативної культури соціальних інспекторів у процесі підвищення кваліфікації : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Г.І. М'ясоїд ; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2005. – 20 с.

8. Сисоева С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих : [навч.-метод. посіб.] / С.О. Сисоева. – К. : ЕКМО, 2011. – 320 с.

9. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. шк, 1976. – Т. 1. – 1976. – 654 с.

10. Тернопільська В.І. Система виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позазурочній діяльності : автореф. дис. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / В.І. Тернопільська ; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2009. – 46 с.

11. Томенко Т.Ю. Формирование социально-коммуникативной компетентности в профессиональной подготовке студентов медицинского колледжа : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / Т.Ю. Томенко. – Саратов, 2006. – 198 с.

12. Філософські абрисы сучасної освіти : [монографія] / [авт. кол.: І. Предборська, Г. Вишинська, В. Гайденко, Г. Гамрецька та ін.] ; за заг. ред. І. Предборської. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 226 с.

13. Фрейре П. Педагогіка пригноблених / П. Фрейре ; пер. з англ. – К. : Юніверс, 2003. – 168 с.

14. Діденко О.В. Особливості впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВНЗ / О.В. Діденко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2014. – Вип. 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_3_6.

15. Залюбівська О.Б. Педагогічні умови формування риторичної культури майбутніх викладачів технічних університетів / О.Б. Залюбівська, О.В. Діденко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2015. – Вип. 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2015_2_10.